

LA DISSOLUCIÓ DEL RÈGIM SENYORIAL A LA MARINA ALTA: EL CAS DE LA BARONIA DE PAMIS

Toni Estarca Català

En una societat relativament endarrerida com la de finals de l'Antic Règim en què la indústria és gairebé inexistent, o almenys desconeguda a la Marina Alta, som obligats d'estudiar qüestions en torn a la terra, com s'hi estableixen les relacions de producció i com s'hi produeixen les mutacions en les estructures feudals en el llarg procés de revolució burgesa, la qual, d'altra banda, no tingué un únic model, ni tampoc no hi hagué una sola forma de fer la transició al capitalisme, sinó que existiren diverses alternatives segons l'especificitat de les forces socials que entren a l'intent de canviar el sistema. Les estructures feudals es veieren modificades segons s'adoptava un camí o un altre.

La possessió de la terra i els drets jurisdiccional s, sovint molt imbricats entre si o molt malament delimitats, resulten eixos imprescindibles per conèixer les formes d'extracció de l'excedent i les fonts de poder polític i econòmic.

Aquest tema s'insereix dins el procés revolucionari burgès, el qual pretén d'instaurar un nou ordre social en què no tinguen cabuda les resistències jurídic-polítiques per al desenvolupament del capitalisme. Hi són força interessats una poderosa i rica classe mitjana, que ha acumulat propietats i rendes agràries i que encapçala la resistència als poders senyorials,¹ però també havia de comptar-hi amb l'ajut de certes oligarquies locals, una petita noblesa que no gaudeix de drets jurisdiccional s i, encara, certs sectors del camperolat, sobretot el camperolat mitjà, el qual pretén de conservar el domini útil de

la terra i, si és possible, adquirir-ne el directe, ço que li permetria de veure's lliure de qualsevol renda o càrrega jurisdiccional.

Segons Àngel Garcia Sanz, el procés de la revolució liberal a Espanya s'inicià el 1808 i finalitzà aproximadament trenta anys després, amb processos revolucionaris, com ara el Trienni Liberal (1820-1823) i alhora amb fases contrarevolucionàries o de fre a les mesures liberals durant el sexenni absolutista, de 1814 a 1820, i la dècada ominosa, de 1823 a 1833.² Aquest període de revolució burgesa, que fou lent i que per això no deixà de ser radical, potser caldria estendre'l vers la dècada dels setanta del segle XIX. Les circumstàncies per les quals passà, ens presenten una clara idea dels enfrontaments que suscità, dels seus avanços i retrocessos. Les resistències, sense cap mena de dubte, van ser fortes, però es van superar mitjançant el pacte, segons afirma el professor Fontana:

*En España la liquidación del Antiguo Régimen se efectuó mediante una alianza entre la burguesía liberal y la aristocracia latifundista, con la propia monarquía como árbitro sin que hubiese un proceso paralelo de revolución campesina...*³

El pacte entre la burgesia liberal i la noblesa territorial es féu reconeixent els primers als segons tots els seus drets sobre la terra; a canvi la noblesa havia de renunciar als seus drets jurisdiccional s, els quals, a algunes senyories, significava una part molt elevada de les rendes, sobretot als importants estats senyorials del País

¹ PEDRO RUIZ TORRES, "Los señores valencianos en la crisis del Antiguo Régimen: una revisión historiográfica" dins *Estudios d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 5 (1986), p. 48. El número 5 té com a tema monogràfic la crisi de l'Antic Règim.

² A. GARCIA SANZ I R. GARRABOU, en la introducció del llibre *Historia Agraria de la España Contemporánea (1800-1850)*, ed. Crítica 1985, p. 10

³ J. FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del s. XIX*, Barcelona, ed. Ariel 1977.

Valencià.⁴ Aquesta transformació no es va produir sempre de forma pacífica, sinó que hi hagué resistències dels uns i dels altres. Pel que fa al País Valencià, la noblesa hi tingué enormes problemes per poder transformar la propietat feudal en propietat capitalista i inaugurar així unes noves relacions de producció al camp basades en una propietat capitalista. La noblesa va comprendre, alhora, que si podia reorganitzar els seus dominis mitjançant l'establiment d'arrendaments a curt termini, o l'explotació directa per mitjà de jornalers, podria àdhuc augmentar els seus ingressos. Tota una altra cosa és que la burgesia i el camperolat valencians els ho tolerés.

Hem de començar a pensar que sovint la mateixa noblesa veia amb bons ulls certes mesures liberals en la mida en què se'n poguessen beneficiar. El dret de propietat a la Societat de l'Antic Règim podia tenir diversos titulars. Hi podia haver propietat privada, institucional, comunal, etc. En definitiva, la propietat en el sistema feudal no atorgava sempre la capacitat per disposar absolutament del bé en si; és més aviat un dret a participar-ne o a *utilitzar-lo*. Per exemple, els béns vinculats no eren alienables; no es podien vendre.

D'aquest concepte de propietat es deriven conseqüències polítiques. Si aquest dret de propietat no atorga un poder absolut sobre el bé, no existeix la possibilitat d'apoderar-se d'un volum il·limitat de beneficis perquè hi ha una sèrie d'entrebancs. L'excedent que obté el camperol és destinat, d'una banda, a l'Església en forma de delme i, d'una altra, al senyor en forma de renda. El nou concepte de propietat capitalista intentarà d'afermar el ple dret, real i alhora ex-cloent.

La burgesia i, al final, la mateixa noblesa, s'adonaren que l'organització productiva capitalista, igual que a Anglaterra, resultava més rendible que no la tradicional, amb cobrament de rendes i d'altres prestacions. Amb aquesta, s'hi podien fer innovacions tècniques, engegar nous cultius més rendibles, situar al front de les terres arrendataris amb capital suficient per enllestir les transformacions agràries oportunes. D'això s'adonà conter Valentí de la Lama, últim titular del domini directe de la Baronia de Pamis. Ultra això, aquelles formes d'extracció de renda agrària havien comportat a les famílies de la noblesa

certs problemes econòmics, desvalorització de les rendes, resistència camperola a fer-ne el pagament, etc.

Així ens trobem amb el fet que els emfiteutes de Pamis deixen de pagar, a partir de 1835, tota mena de rendes, igual que les corresponents als censos emfiteútics,⁵ sense distingir entre drets jurisdiccional i drets territorials. De forma unilateral; i durant el període revolucionari burgès d'agost de 1835, a València es restableix d'abolició del règim senyorial de 3 de maig de 1823, la qual, d'altra banda, serà la tònica general al País Valencià.

Molts dels pobles havien començat a negar-se a pagar prestacions de tota mena, àdhuc en els anys anteriors, com ara en cas de Picassent ja el 1834,⁶ a la comarca de l'Horta. Alguns ja havien iniciat la via legal com és ara el cas de Pedreguer, a la Marina Alta, contra el Comte de Cervellón.⁷ Un altre exemple n'és Benilloba, al Comtat, el 1835, on també es van resistir al pagament de qualsevol prestació. Tot això dins un clima d'agitació política i social a València, on la Junta de la Província acordà de restituir la llei del 1823, a la qual se van acollir molts pobles, amb un moviment reivindicatiu i abolicionista dels drets senyorials que s'estengué després del decret de 26 d'agost de 1837. Hom ha constatat que la resistència passiva dels pobles contra les pretensions de la noblesa fou una norma després de 1838.⁸ Nombrosos pobles es van negar al pagament de qualsevol prestació senyorial i iniciaren la via judicial per dirimir el problema, la qual via resultava normalment llarga i alhora bastant costosa, amb el subsegüent desgast econòmic, com el de la redempció de censos emfiteútics a la Baronia de Pamis, a partir del 1868.

En aquest ambient de crispació i de resistència antisenyorial, l'obra legislativa del període anava dissenyant una reforma agrària a l'estil liberal que tenia com a fi la implantació del dret de propietat capitalista, a més de crear el marc legal que n'era inherent i que arraconà qualsevol obstacle al desenvolupament del capitalisme al camp. Calia crear uns mecanismes legals per eliminar la terra amortitzada o de "mans mortes", la qual resultava contraproduent per al capitalisme que propugnava el lliure accés al mercat de terres i de béns en general. N'era imprescindible, doncs, eliminar els entrebancs que tenien

⁴ Quant això, és interessant de llegir els llibres de I. MORANT, *El declive del señorío. Los dominios del ducado de Gandia, 1705-1837*, i P. RUIZ TORRES, *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano, 1680-1850*, tots dos en l'Institut Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València, 1984 i 1981, respectivament.

⁵ Arxiu Històric Municipal d'Ondara (AHMO), Carta d'En Valentí de la Lama a VICENT MORELL, data el desembre de 1864.

⁶ J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los ss. XIX y XX*, Ministeri d'Agricultura, 1983, p. 433.

⁷ A.R. de València, Sec. Audiència, sèrie escriptories de Cambra, vol. VI, 1833, núm. exp. 12; idem 1838, núm. exp. 24.

⁸ J. BRINES I BLASCO, "La fi del feudalisme i la revolució burgesa al País Valencià" *AFERS*, núm. 2 (1985); hi fa una relació de les senyories que van actuar d'aquesta manera.

Caserio de Pamis.

AÑO DE 1869

DEMOSTRACION.

Valor de este interesado en duros. 62 - 10
 Cuota que le corresponde al respecto del por-Duro. . 26 ¹/₂ 26 ¹/₂

Recibí de D. *Bautista de Mena Jimeno* la cantidad de *veinte y seis* reales *veinte y seis* céntimos, importe del *50* plazo que le corresponde pagar en el reparto para la compra del término del indicado caserío.

Pamis 20 de *abril* de 1868

El Cobrador,

Antonio Mena Jimeno

Font: A.H.M. Ondara

les terres de les institucions religioses, les de titularitat col·lectiva en mans dels ajuntaments i les vinculades, a les quals ens referirem.

La desvinculació de la senyoria de Pamis

Abans d'entrar amb als mecanismes i vicissituds que va sofrir la desvinculació d'aquesta senyoria, faré referència general al que suposà aquesta solució liberal al problema de l'amortització de terres.

Com tothom sap, aquesta mesura de la reforma agrària liberal comportà l'eliminació d'antics retalls jurídics a la lliure possessió dels béns. El fundador del vincle era el que estipulava els mecanismes de transmissió hereditària; així, doncs, les generacions que el succeïen havien d'observar aquestes regles. Es podien vincular béns seents gairebé sempre, però podia haver-hi censos, béns mobles, drets perpetus de propietat, etc. La institució de la primogenitura (mayorazgo) a Castella,⁹ o del vincle al País Va-

lencià perseguia com a mena fonamental la preservació de la posició econòmica privilegiada de la noblesa front als riscos que podien amenaçar-la, com era l'endeutament. El fet d'estar aquests béns exempts de desnonament per deutes de fiscalitat impedia que fossen alienats. El patrimoni passava intacte i la base econòmica de la noblesa no era erosionada en el transcurs del temps. Si a Castella els béns subjectes a primogenitura no podien ésser cedits en emfiteusi, sinó en arrendaments a curt termini, resultà possible que els titulars poguessen conservar-ne la titularitat. Aquesta situació és la principal diferència de la primogenitura castellana i les altres formes de vinculació dominants, sobretot a la Corona d'Aragó, on l'emfiteusi era habitual. Només es podia reclamar contra els emfiteutes les quantitats investides en la millora de les terres.¹⁰ Aquesta institució constituïa un obstacle a la propietat plena particular, immobilitzava capitals i encaria el mercat de terres.

El procés de vinculació havia arribat a uns

⁹ B. CLAVERO, *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla (1369-1836)*, Madrid 1974.

¹⁰ M. PESET REIG fa una breu explicació del problema, bastant aclaridora, en el seu llibre *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*, Edersa, Madrid 1982.

extrems tals que persones sense títol nobiliari vinculaven els seus béns. A la Corona d'Aragó, hi bastava el consentiment judicial perquè fossen fundats o per alienar béns d'aquest vincle. D'altra banda, el fundador del vincle tenia la prerrogativa d'establir-ne l'ordre successori. Tot i que hi havia alguns límits a la fundació, com ara el dret d'aliments a favor dels fills i les filles que no rebessen el vincle i el dret al dot de les filles. La institució vinculatòria era molt utilitzada per la noblesa valenciana a l'hora de transmetre les seues propietats territorials i les senyories, amb totes les seues rendes, prestacions i drets jurisdiccional.

El procés de desvinculació fou llarg i tortuós, si bé no va sofrir tants obstacles com l'abolició del règim senyorial. La transformació d'una propietat vinculada a un bé lliure d'entrebancs els donava l'oportunitat d'obtenir líquidesa, pagar deutes i realitzar inversions en la millora de les seues propietats. Igualment, malgrat l'oposició a les lleis desvinculadores, d'un cert sector de la noblesa, s'havia gestat durant els darrers anys de l'Antic Règim una àmplia xarxa d'interessos que pretenia la compra d'aquests béns, o la lliure possessió dels béns pels seus titulars o fins i tot els fadristerms de la noblesa que tenien dret a una part del vincle.

El lloc de Pamis és plaçat a la Marina Alta, allò que Cavanilles anomena, a finals del S. XVIII, Marquesat de Dènia.¹¹ Segons Madoz, vers la dècada de 1840 tenia 26 veïns (Cavanilles en parla de 20), amb 108 ànimes i 24 cases; en descriu els terrenys com de bona qualitat, sense que hi haja grans contrastos, que produeix blat, dacsa, oli, vi i pansa.¹² Al marge esquerre, hi corre el riu o barranc de l'Alberca, que durant aquella època era ja utilitzat per al regatge de les terres, igual que les aigües del riu Girona, que no dista més d'1,5 Kms. del terme de Pamis.

La Baronia de Pamis segueix la tònica predominant del País Valencià, atès que és una senyoria secular. Els seus pobladors estaven subjectes a les prestacions, rendes, censos i pensions consubstancials al domini, d'acord amb el conveni que van establir el senyor del Lloc, D. Àlvar Vives i Sapena i els primers pobladors després del foragitament morisc, el qual, en el cas de Pamis significà el total despoblament del caseriu. El conveni entre els nous pobladors i N'Àlvar es féu mitjançant escriptura atorgada el 19 d'a-

gost del 1.611 davant escrivà de la ciutat de València D. Josep Rocafull. Constituïda la vinculació, s'hi succeïren un total de 9 posseïdors, d'acord amb les crides i les regles de la fundació, que semblen les de la primogenitura sense exclusió de les filles.

Els titulars de la senyoria de Pamis, els Vives, només posseïen aquesta petita baronia i formaven part de la petita noblesa valenciana que residia prop dels seus dominis, adés a Pamis adés a la mateixa ciutat de València. El seu patrimoni senyorial no els bastava per residir a Madrid, al contrari que les importants cases nobiliàries valencianes, sovint emparentades amb les castellanés.

La senyoria de Pamis només gaudia de jurisdicció alfonsina que sols comportava el mixt imperi, a diferència d'unes altres senyories alfonsines en què el seu titular sí que en posseïa el domini directe, mentre que el domini útil era en mans del camperolat que havia repoblat la senyoria el 1611.¹⁴

Les senyories alfonsines plaçades a unes altres senyories més grans -ducat de Gandia, marquesat de Dènia, etc.- tenien una dependència d'un altre noble superior, mitjançant entre ells i el rei, i patien força limitacions derivades de llur subordinació a la jurisdicció major reial o baronial, els quals sovint podien tenir dret a percebre el terç delme i d'altres prestacions de tipus jurisdiccional que solien aplegar una quantiosa suma com és ara en cas de la baronia de Pamis. A més del fet que la jurisdicció era necessària per preservar la propietat de la terra, o, almenys, per assegurar-la com més anava més.¹⁵

El poder inferior d'aquesta senyoria alfonsina no implicava un menor control del lloc; contràriament, en tenir-hi poca població i una extensió territorial més reduïda, els Vives, oligarques residents a la ciutat de València i terratinents ennoblits, hi exercien una major vigilància.

En aquesta situació es trobava la senyoria de Pamis fins que arriba a mans del seu darrer posseïdor, En Ramon Carrillo Vives, el qual en pren possessió el 1799, segons escriptura atorgada el 6 d'agost, a El Verger (Marina Alta). Posteriorment, sen va anar amb la seua família a Mèxic on va morir el 1844, en un noment en què, com ja hem dit, els camperols qüestionven el pagament de rendes i prestacions de qualsevol

¹¹ A. J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la Hª natural, Geograf., Agricul...* Madrid 1795-1797, 2ª edició, Saragossa 1958, 2 vol.

¹² P. MADDOZ, *Diccionario geográfico, estadís., histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid 1845 i 1847.

¹³ A.H.M.O. Escripures de venda del domini directe del Lloc Mas de Pamis, 11 de juliol de 1866.

¹⁴ A.H.M.O. Pleytoque sigue en la R. Audiencia de Valencia, M.I. Duque de Medinaceli, marqués de Denia, con Francisco Xavier, Vives, Vertis y Salcedo, Dueño del lugar de Pamis, 1774.

¹⁵ J. MILLAN GARCIA VARELA, *Rentistas y campesino. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840*, Inst. Juan Gil Albert, Diput. Prov. d'Alacant 1984, pp. 98-99 i 293.

tipus i, des del 1835, s'abstienien de pagar.

Després de mort En Ramon Carrillo, el succeeixen en el vicle Na Dolors, En Martí, Na Maria de Jesús i Na Remei Carrillo i Pérez de Acal,

Pero per una *"ignorancia de las disposiciones vigentes en esta monarquía o por una equivocada inteligencia de ellas"*.¹⁶ pensaren que la vinculació passava íntegra a la primogènita d'aquelles, Na Dolors Carrillo, quan, en realitat, les dues germanes restants també tenien dret a una part del vicle. Aquest malentés va acréixer el problema quan la senyora Na Dolors Carrillo, llavors ja casada a Mèxic, va vendre el vicle amb tots els seus drets a balbino Fernández Armengold, veí de la ciutat de S. Juan de Tabasco (Mèxic), per 3.000 pesos forts, és a dir, 60.000 rals de billó, segons consta a una escriptura atorgada a la mateixa ciutat el 6 de setembre del 1852. l'esmentat Fernández Armengold era un comerciant de S. Juan de Tabasco i va haver de vendre un dels seus comerços per 3.000 pesos forts. ¿Pretenia Fernández Armengold, en comprar la senyoria, d'ennobrir-se? ¿A cas coneixia les lleis abolidores del règim senyorial i les resistències camperoles al pagament de tota mena de rendes a aquesta senyoria des del 1835? Allò que havia venut la senyora Dolors Carrillo era únicament el domini eminent o directe sobre la terra i la part de reserva senyorial on no havien estat cedit el domini útil als camperols; els altres drets ja havien estat cedit el domini util als camperols; els altres drets ja havien estat abolits.

La legislació desvinculadora havia sofert diverses vicissituds en les quals no ens podem deturar ací per falta d'espai, tot i que la llei del 30 d'agost de 1836 restablia el dret desvinculador del 27 de setembre de 1820, si bé no contenia unes normes concretes. Fins que el 1841 es resolien els contenciosos entre la burgesia i una prt de la noblesa feudal, car es suprimia gran part de la propietat amortitzada i es donava pas a establir la propietat capitalista. D'una banda es donava possibilitats a la burgesia emergent per comprar terres i béns vinculats i alhora la noblesa aconseguia d'apropiar-se d'un bé que havia usdefruitat durant segles. En definitiva, arribava a la seua fi un dels pilars bàsics del feudalisme.¹⁷

Poc després, Na Dolors s'assabentà que d'acord amb la legislació liberal espanyola, les seues germanes també tenien dret a una part del

vicle o, almenys, a la part proporcional d'aquesta venda. Davant la situació creada, Na Dolors s'obligà a satisfer a aquelles allò que els corresponia, és a dir, 20.000 rals de billó cadascuna i, a canvi, aquestes ratificaren la seua venda, a Mèxic el 7 d'octubre de 1856.

Els problemes sobre la titularitat del vicle no s'acaben am això, car es suscità un plet al Jutjat de 1ª Instància d'aquell partit, Dénia, sobre el millor dret a la vinculació abans esmentada en què van ser parts, d'una banda, les tres senyores germanes i, de l'altra, Na Carme, veïns de València. S'establí un plet entre les filles del darrer posseïdor i la tia d'aquelles, la qual tambe creïa que tenia dret al vicle. El jutge resolgué el 5 de març de 1858 a favor de les tres germanes. S'acordà de donar possessió a les citades senyores mitjançant la publicació de la sentència al Butlletí Oficial de la Província d'Alacant i la fixació d'edictes als llocs públics perquè en cas que algú es creïés amb dret a reclamar contra aquesta possessió, ho fes dins el termini de 60 dies; la inserció al B.O.P.A. tingué efecte al 30 d'abril del 1858, però no se'n produí cap reclamació.¹⁸

Tan bon punt Fernández Almengold es veié lliure de qualsevol altra reclamació vené a En Valentí de la Lama, prevere de la ciutat de València, els béns i drets corresponents al vicle, la senyoria de Pamis, amb escriptura atorgada el 20 de juny de 1861, novament a la ciutat de S. Juan de Tabasco, registrada també al partit de Dénia, si bé desafortunadament en aquesta ocasió no hi apareix el valor de la transacció.

Entre tant, En Valentí de la Lama entaula les negociacions amb els emfiteutes de Pamis perquè aquests poguessen adquirir-ne el domini directe i rescatar els censos emfiteutics. Els problemes legals, tanmateix, no van desaparèixer, ja que una de les germanes era menor d'edat quan es va procedir a la venda de la senyoria de Pamis. Aquest fet va interrompre el primer dels precontractes que se'n van establir l'any 1862, per part d'En Valentí de la Lama, per tal de vendre'n el domini directe als enfiteutes. Na Remei Carrillo, la menor d'edat quan s'establí l'escriptura a favor de Fernández Armengol el 7 d'octubre del 1856, va haver de ratificar-ne la venda. Totes les formalitats de caire jurídic eren realitzades a petició dels mateixos emfiteutes de Pamis que tenien autèntica malfiança de la persona que detenia la titularitat del domini directe de Pamis, i abans

¹⁶ A.H.M.O. Escripura de venda del domini directe de Pamis, 11 de juliol de 1866.

¹⁷ J. BRINES Y BLASCO, "Aportació a l'estudi de la desvinculació al País Valencià" (E.H.C.P.V.), núm. 1, València 1979, pp. 225-253

¹⁸ Creo que la font històrica que suposen els Bol. Ofic. hauria d'ésser més utilitzada i com a tal reconeguda.

d'arricar-se a redimir els censos emfitèutics, van preferir saber exactament qui n'era el titular.

En aquest ambient, es féu una nova escriptura de venda a Mèxic el 4 d'octubre del 1865, per la qual en Valentí de la Lama s'assegurava el domini directe i la propietat dels béns, drets i accions que corresponguessen al vincle fundat per N'Àlvar Vives i Sapena l'any 1651.¹⁹

La redempció de censos emfitèutics a la baronia de Pamis

En un moment de devaluació de les rendes, de resistència dels emfiteutes de Pamis a pagar qualsevol mena de drets des de 1835, en un clima polític que ajudava a deixar de pagar-les,²⁰ de confusió entre drets jurisdiccionals i domini directe, etc. En Valentí de la Lama es trasllada des de Mèxic a València amb la idea d'arribar a un acord amb els emfiteutes de Pamis i recuperar el capital invertit en la compra del domini directe i els altres béns que s'hi havien pogut conservar.

La llei del 26 de juliol de 1837 va convertir en propietat privada els censos emfitèutics, les pensions, rendes, terrenys i heretats situades a les senyories no jurisdiccionals. L'aspecte més positiu d'aquesta llei era que fixava els mecanismes de redempció de censos emfitèutics, la qual cosa permetia que els camperols tinguessin la possibilitat d'accedir a la propietat privada capitalista, amb àmplies repercussions a les Illes Balears, Catalunya i al País Valencià, on l'emfiteusi era bastant generalitzada. Tot i que aquesta llei fixava els mecanismes de redempció de censos emfitèutics, la legislació sobre redempció d'aquests censos fou lenta i prou llarga. Altrament, no es podrien explicar les lleis de 27 de febrer del 1856, que aclareix la del 1 de maig del 1855, la del 11 de juliol del 1878 i la del 23 de juliol del 1885, totes sobre regulació d'aquesta matèria.²¹

Les negociacions entre En Valentí i els emfiteutes comencen el 1862. Aquell pretén la liquidació més exacta possible dels endarreriments que li deuen els veïns de Pamis des del 1835 per rendes, pensions i prestacions no satisfetes. ¿no reclamava a cas drets ja abolits des del 1837? La suma que demanava pujava a l'elevada quantitat d'1.200.000 rals de billó, certament impagable. Recordem que les senyores Carrillo havien venut el vincle amb tots els seus drets a Balbino Fer-

nández Armengold només per 60.000 rals de billó.

No tots els emfiteutes, tanmateix, entren en l'escriptura de venda del domini directe de la baronia de Pamis el 21 de maig de 1866, primera de les dues que s'hi realitzen. Els emfiteutes encara qüestionen la titularitat dels drets d'En Valentí sobre la baronia de Pamis, hi ha malfiança vers el nou propietari. Així, en una de les moltes consultes a lletrats de les que es van fer durant els anys 1862-1866, es demanarà, a petició dels mateixos emfiteutes, el que segueix:

1º Si las señoras Carrillo, con arreglo a la nueva legislación entablan demanda alguna contra D. Valentín que es ya tercer poseedor de Pamis, tendrán el beneficio de la restitución in integrum.

2º Si las misma o D. Valentín podrán molestar o demandar en algún concepto a los que adquirieran otro lugar por cesión o venta hecha por el indicado D. Valentín.

3º Si quedaran suficientemente garantizados sus derechos por la ley, sin necesidad de la evicción por parte de otro vendedor.²²

Seguint el dictamen de la Consulta sabem que hi va haver una ordinació jurídica pel que fa a aquesta qüestió; la llei hipotecària del 1863 establia la modalitat d'inscripció al registre de tots els títols traslatius del domini dels immobles, àdhuc els atorgats a països estrangers (com és ara en aquest cas), i concedia per dur-ho a cap el termini de 3 mesos si són atorgats a Europa, 9 mesos a Amèrica o Àfrica i 1 any Àsia, etc.

El document continua amb un articulat que estableix garanties a la propietat dels tercers (els compradors dels dominis directes):

Teniendo en cuenta, que ni la tradición ni la posesión puede perjudicar a tercero, sino estan inscritos los correspondientes títulos siendo esto necesario para que se consideren válidos y para poder hacer uso de él.

El 1866 s'establí l'escriptura de venda, amb data del 21 de maig del 1866. Com que no s'hi establí els desllindament de terres, però, se'n féu una altra amb data del 7 de juliol del 1866.

Les 1343 fanecades i un quartó del terme de Pamis van ser finalment taxats en 1.343.260 rals de billó, la qual xifra donà la de 190.000 rals de billó a raó del 14,15% que s'hi prengué per base

¹⁹ A.H.M.O. Diversos sobre la venda del domini directe.

²⁰ P. RUIZ TORRES, "La agricultura en el País Valenciano" dins *Hª Agraria de la España Contemporánea*, ed. Crítica, Barcelona 1985

²¹ J. ROMERO GONZÁLEZ, *Pro-piedad agraria y sociedad rural en...* Op. cit., p. 283.

per al repartiment. Aquesta quantitat esmentada, 190.000 rals de billó s'havia de pagar a 8 repartiments o terminis amb un total cadascun de 23.751 rals de billó.

La fórmula utilitzada a l'hora de redimir els censos emfitèutics a Pamis fou de forma individual. Els emfiteutes responien individualment de fer els seus pagaments en els seus terminis corresponents i, en cas que algú no pagués a temps, En Valentí de la Lama establiria les accions legals oportunes en contra d'ells, així com dels qui es negassen a entrar al conveni per adquirir el domini directe.

L'altra fórmula de redempció de censos emfitèutics que a Pamis no s'utilitzà era la redempció col·lectiva o mancomunada, força més segura per al titular del domini directe. En aquest cas, els emfiteutes titulars del domini útil s'obligaven a pagar allò que els altres no poguessen o es negassen a pagar; hi responien tots de forma mancomunada, i en cas d'accions legals, aquestes s'establien no contra particulars, ans contra el col·lectiu, representat per la Junta de propietaris que, a quest efecte, es constituïa normalment, com ara a Picassent²³ i a Benifaió.²⁴

Una dada que cal subratllar és que el preveure En Valentí de la Lama reconeix a la mateixa escriptura la impossibilitat que es faça efectiva tal quantitat, d'aquí que rebaixe la quantitat a pagar al 14'150% del total del deute.

De la quantitat fixada, se'n fa càrrec una Junta General de Propietaris constituïda el 1862, la qual serà encarregada tothora de gestionar, cobrar i tramitar totes les qüestions referents a la transacció de la citada baronia de Pamis i de què es conserva el document de constitució, sempre amb el permís del governador civil, igual que a d'altres juntes formades també per redimir els censos emfitèutics. Presidida per dos alcaldes, el d'Ondara, En Josep Iluzar i l'alcalde pedani de Pamis, N'Antoni Serra. Una Junta en què es repeteixen diverses característiques, com als casos citats. En formen part i gairebé sempre els emfiteutes amb major quantitat de domini útil, els camperols més benestats. Un exemple que reuneix aquests dos requisits és el de l'alcalde

pedani de Pamis, Antoni Serra Morell, camperol i tercer dels que més terra van convertir en propietat privada, 37 fanecades.

El total, tanmateix, no van ser només els

190.000 rals ja mencionats. Els camperols van haver de pagar unes despeses suplementàries que pujaven a 22.514 rals de billó que també van pagar els emfiteutes mitjançant repartiments, afegit a allò altre i pagant proporcionalment al domini directe a adquirir. Entre aquestes despeses es troben: realització de bans, serveis notariaus, viatges continuats i repetits d'un dels components de la Junta de Propietaris, taxació i desllidament de finques, drets de cobrament dels 212.896 rals de billó al 3%, etc., xifra que, en termes comparatius, significava adquirir al voltant de 40 fanecades del domini directe.

Hi ha autors que per explicar el fenomen de lentitud en la redempció de censos emfitèutics parlen de l'escassetat de diner que patien molts camperols i el desinterés en la redempció perquè es tractava de gravàmens no gaire durs en devaluar-se.²⁵ Aquests dos factors són molt suggerents, però com que hi manquen estudis més profunds, caldria pensar en la possibilitat que aquesta lentitud es degués a una estratègia camperola derivada de la seua major força contractual, tendint a endarrerir tant com poguessen el pagament dels terminis o repartiments, o augmentar el nombre de terminis, que oscil·laven entre 6, 8, 10, 12... repartiments. Aquest procés

podia durar entre 6 o 10 i en definitiva afavoria l'emfiteuta car les quantitats de cada termini eren fixes i es devaluaven com més anava més.

Pel que fa a la manca de liquidesa del camperolat a l'hora de redimir els censos emfitèutics fóra qüestionable, almenys pel que fa als emfiteutes d'Ondara, Pamis, Pedreguer, Beniarbeig, etc. que compren el domini directe dins el terme de Pamis. Hom ha constatat que a la segona meitat del segle XIX es dispara el creixement demogràfic, producte, entre altres coses, de l'auge econòmic de l'exportació pansera durant el període 1843-1900 en què gairebé es triplica la població, sobretot a Ondara i Pamis.²⁶ Aquest creixement de la producció pansera i de l'extensió del conreu es féu en detriment de la terra dedicada al cultiu de cereals, que només van ser destinats a l'autoconsum. Es una conjuntura favorable per a l'exportació pansera mitjançant el proper port de Dènia, només a 8 quilòmetres d'Ondara i a 9 de Pamis; pansa destinada sobretot a Anglaterra, EE.UU. i Canadà.²⁷ Potser foren els beneficis obtinguts de la venda de la pansa, d'una economia camperola plenament integrada

²² A.H.M.O. Diverses consultes sobre la possessió... 1862-1866

²³ J. ROMERO GONZÁLEZ, *propiedad agraria y sociedad rural...* Op. Cit. pp. 433 i ss.

²⁴ A.M. BLASCO ROVIRA, en la seua Tesi de Llicenciatura *la lucha antifeudal en Benifaió. La redención de los censos emfitéuticos (1730-1872)*, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, nov. 1982

²⁵ M. PESET REIG, *Dos ensayos...* Op. Cit. P. 103

²⁶ R. MIRALLES, *Evolución de la población en Ondara*, (1982), inèdit.

als circuits comercials i de la consegüent monetarització els que permeteren de pagar els repartiments a En Valentí de la Lama. Tot i que més avall veurem que no afavorí tots els emfiteutes, almenys suficientment.

La forma establerta de pagament, com hem dit, es féu mitjançant repartiments. L'escriptura del 21 de maig del 1866, primera de les dues que se'n van fer, establia els mecanismes de pagament de la següent manera: 2 terminis o repartiments abans del dia de Tots Sants del 1866 a dipositar al Banc de Crèdit de Foment Valencià, el qual banc va quebrar poc després, quan ja hi havien dipositat 17.00 rals de billó els components de la Junta de Propietaris de Pamis. D'aquesta quantitat només es va poder recuperar 8.500 rals de billó que donà el banc, més 1.500 rals de billó que li lliuraren els emfiteutes si ell i els seus successors dessistien de fer-ne reclamacions. Els 6 repartiments restants serien satisfets el tercer dia de Tots Sants de forma anual des del 1867 al 1872. Consta que hi va haver certs endarreriments, casos particulars aïllats, sobretot en el pagament del 1r i 2n termini, que s'havien de pagar conjuntament perquè encara hi havia emfiteutes que es negaven a estar en el conveni establert amb En Valentí; d'aquí es deriva també que hom escollís la via de la redempció individual de censos emfiteutics. Posteriorment es reincorporaren a l'escriptura del 11 de juliol del 1866 o fins i tot mes tard, però finalment van pagar els terminis corresponents, 8 en total. La transacció acabà definitivament el 20 de desembre del 1874, atés que entre el 1873 i el 1874 alguns morosos pagaren el que devien.

La possibilitat que els emfiteutes poguessen adquirir el domini directe mitjançant la compra s'ha d'explicar de forma que es compregui que el domini directe no és la coherció política dels senyors i el domini útil com a vincle dels vassalls camperols amb la terra que treballen.²⁸ En realitat la divisió de dominis que significava l'emfiteusí atorga al senyor un dret real sobre la terra que no és una simple coherció política. L'extracció de l'excedent es justifica no en raó de la preeminència política del senyor, ans d'un cert títol de propietat. Alhora, però, l'emfiteuta, que deté el domini útil, sí que pot disposar de la terra comprant-la, heretant-la i fins i tot la pot vendre, sovint sota determinades condicions com ara la fadiga, el lluisme i el pagament periòdic d'un cens.

D'aquí que calga entendre l'emfiteusí com a propietat compartida. Tampoc no hem d'entendre l'emfiteusí en si com la causa de la gran fragmentació de la propietat, sinó per les mateixes pràctiques sobre la distribució de l'herència o la possibilitat de resistència camperola davant el poder senyorial, els prestadors, etc. El primer cas queda clarament tipificat en la distribució hereditària del domini útil a Pamis i n'hi trobem bastants exemples. Vegem-ne només un

Núm.	COMPRADOR	FANECADAS	QUARTONS	CANYES	RESIDEN.
37	Francesc Femenia Oliver	9	3	10	Pamis
38	Miquel Femenia Oliver	5	1	0	"
39	Joan Femenia Oliver	2	3	0	"
40	Antoni Femenia Oliver	5	1	0	"
42	M ^a Rosa Femenia Oliver	2	0	0	"

Font: A.H.M.O. Primer repartiment, redempció de censos emfiteut. 1866

No vull acabar sense fer una breu síntesi del paper que va exercir En Valentí de la Lama, que com ja hem dit era prevere, veí de la ciutat de València i que comptava 51 anys el 1861 quan va comprar la senyoria de Pamis a San Juan de Tabasco, Mèxic. Vivia a València i es traslladava molt poques vegades a Ondara per tal d'ocupar-se de les escriptures de venda o de la gestió de les terres i cases de la reserva senyorial de la Baronia de Pamis, la qual pogué convertir en propietat privada perquè no estaven cedides en emfiteusí. Malauradament no podem conèixer la quantitat de terres i cases que hi posseïa. Entre el seu equip de col·laboradors trobem el seu apoderat Ruiz Capdepon, nat a Oriola, que fou diputat en varies ocasions.²⁹ El seu home de confiança a Ondara era Vicent Morell, un dels encarregats del cobrament dels repartiments i emfiteuta, el qual esdevindrà propietari de 18 fanecades. Morell era el qui portava la comptabilitat, era membre de la Junta de propietaris i rendia comptes a En Valentí. Aquest darrer mostrarà en diverses ocasions la seua preocupació pel pagament del terminis, ja que llavors realitzava inversions a la comarca de la Ribera amb el que cobrava del domini directe. Alhora, estava profundament preocupat pel poc interès dels bancs, d'aquí que derivés la seua posició inversora,³⁰ en conseqüència amb la mentalitat d'una burgesia preocupada per la rendibilitat del seu capital.

²⁷ J. COSTA MAS, "El marquesat de Dènia". *Estudios geográficos*, Universitat de València, 1977, p. 176.

²⁸ J. MILLÁN GARCÍA VARELA, "estructura de classes al regadiu valencià", dins *Terra, Treball i Propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona 1986, pp. 108 i ss.

²⁹ A. YANIN, *El caciquisme*, Inst. Alfons el Magnànim. Diput. Prov. de València 1984

³⁰ A.H.M.O. Cartes sobre la venda.

DOMINI EMINENT O DIRECTE ADQUIRIT PELS EMFITEUTES I LA SEUA
DISTRIBUCIÓ SEGONS LA RESIDÈNCIA

Municipis	NÚM.		PROPIETARIS		
	Propietaris	%	Fanecades	%	Mitjana
PAMIS	47	25,6	505	37,7	10,7
ONDARA	52	28,3	298	22,2	6,7
BENIARBEIG	16	8,4	100	7,5	6,2
PEDREGUER	52	28,3	261	19,5	5,0
Resta de Llocs	17	9,4	176	13,1	10,3
TOTAL	184	100,-	1340	100,-	7,2

FONT: A.H.M.O. Primer repartiment. Redenció de censos. 1866

Estructura social de la propietat i del parcel·lari. 1866.

Per reconstruir l'estructura de la propietat de la terra a la senyoria de Pamis hem pogut disposar de distints repartiments referents a la redenció individual de censos emfitèutics corresponents al període 1866-1873. L'estudi de la propietat en què ara ens endinsarem no és gaire important quantitativament, només 1340 fanecades. Pot servir, però, d'exemple d'estructures semblants.

La senyoria de Pamis presenta cap a l'any 1866 una estructura de la propietat força fragmentada, conseqüència de la distribució hereditària del domini útil per part del camperolat.

Aquesta atomització de la propietat no prové de la redenció de censos emfitèutics sinó que n'és prèvia. La redenció de censos emfitèutics no farà sinó consolidar l'estructura de la propietat del domini útil. Tret de 7 ó 8 camperols que van vendre les seues petites parcel·les (1-3 fanecades) del domini útil a uns altres emfiteutes per falta del suficient diner per adquerir-ne el domini directe, o àdhuc a no emfiteutes com el cas d'En Blai Frasquet, notari de la Vila d'Ondara.

El total de terres adquirides pels emfiteutes era de 1340 fanecades, que es distribuïen entre 184 propietaris, cosa que fa una mitjana de 7,2 fanecades. És de significar la importància d'uns

DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT A PAMIS PER GRUPS SOCIALS. 1866

	EXTENSIÓ		PROPIETAT		MITJANA
	FANECADES	%	PROPIETARIS	%	
CAMPEROLAT	1190	88,80	178	96,74	6,68
CLASSES URBANES	147	10,97	5	2,72	29,4
GOVERN*	3	0,23	1	0,54	3
TOTAL	1340	100	184	100	

FONT: A.M. ONDARA. Redenció de Censos, 1866

*He inserit aquesta dada per la seua peculiaritat i estranyesa.

altres propietaris no residents a Pamis i de la seua participació en la distribució de la propietat, a causa, especialment, a la proximitat de Pamis amb els pobles dels encontorns (Ondara, Pedreguer, Beniarbeig...) i al tradicional trasbals de camperols de Pamis cap als pobles veïns que tenen major població i més serveis. Ara bé, continuen essent els emfiteutes de Pamis els qui tindran una major proporció de terra, gairebé les 2/5 parts, amb una propietat mitjana superior a la dels altres pobles, 10,7 fanecades. El caseriu de Pamis té un 68% de propietaris amb meys de 6 fanecades, la qual cosa és un indicador de la quantitat de camperols en un estat certament precari, als quals no els resta més que vendre la seua força de treball.

Entre els propietaris de Pamis, només 7 en superen les 24 fanecades, dels quals el més gran en posseïa 62, i que podem classificar com a mitjans propietaris. Aquests contractarien eventualment força de treball per al cultiu de les seues terres, i fins i tot alguns podrien treballar per altri.

Hi hauria certs contrastos interns, però no fins al punt que es donen a unes altres comarques on la gran propietat sí que apareix. En els casos d'Ondara, Pedreguer i Beniarbeig no podem observar aquesta diferenciació dins l'estructura de la propietat ja que als seus respectius termes els emfiteutes també podien posseir terres, i àdhuc en uns altres. Hi és palesa la importància dels propietaris forans: un total de 137, però amb una propietat mitjana inferior (6,09 fanecades) a la dels residents a Pamis (10,7).

PROPIETARIS SEGONS LA RESIDÈNCIA. 1866

PROPIETARIS RESIDENTS AL MAS DE PAMIS					PROPIETARIS RESIDENTS ALS MUNICIPIS VEÏNS			
GRUPS DE FANECADES	NOMBRE	%	SUPERF.	%	NOMBRE	%	SUPERF.	%
menys de 6	27	57,55	76	15,1	99	72,2	301	36,1
6 - 12	6	12,87	56	11,1	24	17,5	205	24,5
12 - 24	7	14,90	122	24,1	12	8,7	207	24,8
24 -36	5	10,63	152	30,1	1	0,8	24	2,9
més de 36	2	4,25	99	19,6	1	0,8	98	11,7
TOTAL	47	100%	505	100%	137	100%	835	100%

El grup més nombrós entre els propietaris és el dels camperols, residents a diversos nuclis de la comarca: Ondara, Beniarbeig, Verger... Les seues propietats solen ésser petites extensions d'una o dues parcel·les. Entre els propietaris de menys de 6 fanecades hi havia 126 (68,5%) amb una superfície de 377 fanecades, que no ultrapassava el 28% de la superfície total. Només un grup molt reduït, 7 en total, en el cas dels residents a Pamis, superaven les 24 fanecades, i que potser ja podem considerar-los com a camperols mitjans. La quantitat de camperols gairebé desposseïts és aclaparadora a Pamis. Això suposarà, a llarg termini, un obstacle a l'hora d'esmerçar capitals en la millora de l'explotació.

La minsa aparició de la classe urbana com a compradora potser s'ha de lligar al poc interès que comportaria la compra de propietats massa petites, en les quals l'organització de la producció de forma capitalista no resulta excessivament rendible, juntament amb les resistències camperoles a vendre els seu domini útil.

Reconstruir l'estructura parcel·laria de la baronia de Pamis en aquesta època resulta impossible per la falta de documentació. Si que sabem, però, que la parcel·lació atomitzava encara més la propietat. Són molt freqüents les parcel·les amb només 1 o 2 fanecades, el número de les quals era, als menys, d'un terç o més. Hi havia 346 parcel·les corresponents a un total

de 1340 fanecades, l'extensió mitjana de les quals era de 3,8 fanecades. Com que comptabilitzem 184 propietaris, resulta 1,8 parcel·les per propietari de mitja.

* * *

La redenció dels censos emfitèutics és, sens dubte, una de les grans mesures legislatives de l'època liberal, juntament amb la desvinculació. L'eliminació dels entrebancs jurídics a la lliure venda dels béns vinculats i la possibilitat d'adquirirne el domini directe pels emfiteutes posseïdors del domini útil són fonamentals per tal de comprendre les estructures agràries actuals.

Això permetrà, a més, als emfiteutes, de intentar la propietat capitalista i, en conseqüència, d'introduir en el camp les noves relacions de producció i una millora de les tècniques d'exploració. Les antigues estructures agràries que configuraven el domini útil es correspondran ara amb les estructures de la propietat resultants.

D'una banda, una desvinculació que suposarà la fi d'una petita casa nobiliària, els Vives, com a titular d'una senyoria, la Baronia de Pamis. De l'altra, una redenció de censos emfitèutics,

que al cap i a la fi, suposarà l'accés a la propietat d'un nombre considerable de camperol, a costa de sacrificar els més dèbils, un accés a la propietat plena pagant les terres. Altrament, les classes urbanes hi juguen un paper ben poc destacat, en la compra del domini eminent de la terra. I tot això lligat a la mateixa gènesi de la senyoria després de l'expulsió dels moriscos. En un moment en què un grup de camperols mitjans s'erigeixen, des de la Junta de propietaris de Pamis, en autèntics protagonistes i seran els qui encapçalaran el moviment reivindicatiu que els comportarà aquest accés a la propietat capitalista de la terra durant el llarg període que va de 1835 a 1874.

I haurem de connectar tot això a un context de creixement demogràfic que suposarà una fragmentació de la propietat en mans dels camperols. Si hi afegim una conjuntura de preus favorable i l'exportació de la pansa, la conseqüència en serà el manteniment d'aquesta estructura de la propietat atomitzada que resistirà l'excedent humà en el camp fins que arribe una crisi com la que s'esdevindrà amb la fil·loxera. Llavors posarà a prova la seua resistència si no la resisteix, la solució serà l'emigració de principis del s. XX.